

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
6(2):57-66 (2007)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Çalışan Çocuklar: ‘Sorun’ mu? ‘Çözüm’ mü?

Özkan Yıldız

Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 27310 Gaziantep Türkiye

Özet. Çalışan çocuklar, son yıllarda Türkiye’de sıkça gündeme gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin ifadesiyle ‘güç koşullar altında’ çalışan bu çocuklar, yoksul ailelerinin geçim yükünü üstlenmektedir. Bu çocukların elverişsiz koşullarda çalışmaları bizatihi bir sorun ama, aile bütçelerine verdikleri destekle bir sorunun çözüm aracı olmaktadır. Bu makalede, çalışan çocuk olgusu, çocuk işçiliğinin boyutu, çocukların aile özellikleri ve çocukların çalışma nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çalışan çocuklar, Göç, Yoksulluk.

Working Children: The “Question” Or the “Solution”?

Abstract. Working children have frequently become a principal subject matter of the agenda within last ten years. These children who work, in United Nations words, “under difficult circumstances” shoulders the subsistence burden of deprived families. Although working in the hard conditions is itself a question, they become a means of solution to a question through contributing to the budget of their families. This paper engages with the phenomenon of the working children, the causes of this, the nature of the families of these children, the forms of the child labour.

Key words: Working Children, Migration, Poverty

1) Giriş

Çocukların, fiziksel, ruhsal ve duygusal gelişimlerini zedeleyen elverişsiz koşullarda çalışması sorunu, tüm dünya toplumlarını yakından ilgilendirmektedir. Çocuklar, çok farklı nedenlerle erken yaşta çalışma yaşamına atılmaktadır. Her ne kadar çalışan çocuk sayısı dünya ölçeğinde azalma emaresi gösteriyorsa da oranlar hala azımsanmayacak boyuttadır. Ekonomik ve toplumsal gelişmişlik skalasında geri olan ülkelerde sorun hâlâ ciddiyetini korumaktadır. Latin Amerika başta olmak üzere, Afrika ve Asya’nın fakir ülkeleri sorunu çok yoğun bir biçimde yaşamaktadır.

Çocuklar, bir toplumun geleceğini oluşturmada ve onlara yapılan yatırım geleceğe yapılan yatırım anlamına gelmektedir. Her toplumun nihai hedefi sağlıklı, eğitilmiş ve geleceğe donanımlı nesiller yaratmaktır. Bu nedenle, çocuklarla ilgili sorunlar hem ulusların hem de uluslararası örgütlerin gündeminde öncelikli yer tutmaktadır. Çocukların sokakta ya da işyerlerinde çalışması, giderek artan bir önemle politikacıların, konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların ve akademisyenlerin ilgi odağını oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar çalışan çocuk sorununun boyutunu, sektörel dağılımlarını, çocukları çalıştırma nedenlerini, çocuk işçiliği ile mücadelede etki edecek yöntemlerin ne olacağını araştırmaya yönelmiştir.

Milyonlarca çocuk, çocukluk çağını yaşamadan, temel gereksinimleri giderilmeden çok erken yaşlarda çalışma yaşamına atılmaktadır. Sokakta, tarlada ya da çeşitli atölyelerde çalışan çocuklar, çalışma esnasında, çeşitli ihmal ve istismar biçimleriyle karşılaşmaktadır. Bu durum çocuğun ruhsal, zihinsel ve duygusal gelişimini örselemektedir. Oysa çocuğun psiko-sosyal gelişiminde, dengeli kişilik yapısı edinmesinde bazı girdilerin sağlanmış olması gerekmektedir. Çocuğun içinde yetiştiği sosyal çevre, ebeveynlerin niteliği, aile içi iletişim, eğitim hizmetinin verildiği okullar vb. çocukların yetişkinlik çağına daha donanımlı girmesini sağlayan temel faktörlerdir.

Çocukların çalışmasında toplumsal, ekonomik, politik etkenler önemli rol oynamaktadır. Özellikle bu çocukların geldikleri ailelerin sınıfsal kompozisyonu göz önüne alındığında ekonomik faktörlerin baş rol oynadığı bir gerçektir. Ertürk'e göre (1997: 330) "insanların bir çoğunun çocukluklarında istismar ve ihmal içeren koşullarda çalıştırılmış olmaları, yeterli bir eğitimden yararlanmayarak bugünün ve geleceğin dünyasını kavrayabilecek ve ona etkili bir biçimde katılabilecek donanıma kavuşamamaları, bu kitlelerin büyük bir bölümünü, belki de tüm hayatları boyunca, içine doğdukları sosyo-ekonomik sınıfta kalmak ve çocuklarını da benzer koşullarda yetiştirmek zorunda bırakmaktadır. Böyle toplumlarda ekonomik ve sosyal az gelişmişlik zincirleri kuşaktan kuşağa aktarılmakta, çocukluğun 'maddi ve ahlaksal koşulları' oluşmamaktadır". Sosyo-ekonomik sınıf faktörü ile soruna yaklaşan görüşlerin yanında "arz-talep" mekanizmasına vurgu yapan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Swaminathan, 1988). Bu yaklaşım, sosyo-ekonomik sınıf yapısıyla bağlantılı ortaya çıkan yoksulluğun çocuk işgücü arzını sağladığını kabul etmekte ancak çocuk işgücüne olan talep devam ettiği sürece bu sorunun ortadan kalkmayacağını savunmaktadır.

2) Çalışan Çocuk Gruplarına Yaklaşım

Çalışan çocuk kavramına ilişkin literatürde geniş ölçüde kabul görmüş bir tanım bulmak güçtür. Kavram, çok çeşitli çocuk gruplarını kapsamaktadır: sokakta, tarım sektöründe, küçük işletmelerde, evde çalışan çocuklar örneğinde olduğu gibi.

Sokakta çalışan çocuklar olgusu genellikle sokak çocukları olgusu bağlamında ele alınmaktadır. Sokak çocukları konusunda yapılagelen çalışmalara göz atıldığında 'sokakta çalışan çocuklar' ve 'sokakta yaşayan çocuklar' ayrımının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu ayrım kimi yazarlarca 'sokak çocukları' ve 'sokaktaki çocuklar' şeklinde de adlandırılmaktadır (Barker & Knaul 1991; Agnelli, 1986). Sokaktaki çocuklar veya UNICEF'in deyişiyle 'sokakta bulunan çocuklar' (children on the street); aile bağları süren, gündüzleri sokakta çalışıp geceleri evlerine dönen çocuklardır. Sokak çocukları' (children of the street) ise, sorumlu yetişkinlerin korumasından ve yol göstericiliğinden yoksun olan, yaşamları ve yaşam kaynakları açısından sokağı kendilerine bir mesken edinen çocukları tanımlamaktadır (Zeytinoğlu, 2001: 152). Kuşkusuz bu iki çocuk grubunun dışında sokakta dilenen, suça karışan ve başıboş dolaşan çocuklar da bulunmaktadır. Sokakta bulunan çocukların sayısı bilinmemekle beraber, Birleşmiş Milletler, dünyada sayıları 70 ile 170 milyon arasında değişen çocuğun sokakta bulunduğunu tahmin etmektedir. Oysa çocuk işçiler ya da çalışan çocukların sayısına ilişkin bir oran verilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2006), dünya genelinde, 2000 yılında 246 milyon olan çalışan çocuk ya da çocuk işçi sayısının 2006 yılında 216 milyona düştüğünü belirtmektedir. 6 yıllık periyotta % 11'lik bir düşüşün yaşandığı dikkat çekmektedir. En tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısındaki düşüş daha çarpıcıdır. Zira 2000–2006 yılı aralığında en tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı 170 milyondan 126 milyona düşmüştür. ILO, 1992 yılından itibaren dünya üzerinde uygulamaya başladığı IPEC (Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması) projesi çerçevesinde çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli mesafe katetmiştir. Bu mücadele kritik nokta ILO sözleşmelerinin ödün verilmeden uygulanmasıdır.

Türkiye'de sokakta, tarlada, evde ya da iş yerlerinde çalışan çocuklar dünya sokak çocuklarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışan çocuklar konusunda eski ismiyle

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), yeni ismiyle Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yapmış olduğu ‘Çocuk İşgücü Anketi’ verileri önemli bilgiler içermektedir. 2006 TÜİK anketi verilerine göre, Türkiye’de çocuk işçiliği ya da çocuk emeğinden yararlanma oranı bir hayli yüksektir. Ankete göre, 6–17 yaş grubunda bulunan 16 milyon 264 bin çocuktan % 5,9’u ekonomik bir işte çalışmakta, bir başka ifadeyle istihdam edilmektedir (958 bin kişi). Türkiye genelinde 6–17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların % 47,7’si kentsel, % 52,4’ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. İstihdam edilen çocukların % 66’sını erkek, % 34’ünü kız çocukları oluşturmaktadır (TÜİK, 2006). Kırsal kesimde istihdam edilen çocuklar genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

Dünyada çocukların çalışmasının ard alanında bulunan nedenler ve bu çocukların çalışma biçimleri sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan farklılaşmaktadır. Zeytinoğlu’na göre, (2001: 82-3) çocuk çalıştırılması sorununun ard alanında yer alan ekonomik nedenler şunlardır; ülke kalkınma düzeyinin düşüklüğü, gelir dağılımındaki uçurumlar, tarım kesiminin yoksulluğu, kentlere göç, formal sektörde istihdam olanaklarının sınırlılığı, çocukların yaygın ve denetimsiz olarak çalıştırılabildiği küçük sanayinin ve marjinal sektörün genişliği ve bu sektörlerde çalışanların örgütlenme düzeylerinin düşüklüğü. Göç, kentsel işsizlik ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan yoksulluk nedeniyle çocukların çalışmak zorunda kaldığına vurgu yapan başka çalışmalar da bulunmaktadır (Aptekar, 1988; Atauz, 1998, Küntay, 1999; Swart, 1988).

3) Küreselleşmenin Etkileri

Küreselleşme olgusu 1980’lerden itibaren ivme kazanmakta ve tüm toplumları çeşitli açılardan etkilemektedir. Bu sürecin olumlu olduğu kadar olumsuz yönleri de bulunmaktadır. İstihdam koşullarının çalışanlar aleyhine bozulması, işsizlik ve yoksulluğun artışı, gelirin eşitsiz dağılımı küreselleşme sürecinin olumsuz sonuçlarından bazılarıdır. Bu sonuçlar, yoksul ülkelerde daha da belirgindir. Neo-liberal politikalar, yapısal uyum ve istikrar politikaları adı altında az gelişmiş ülke ekonomilerini hızla piyasa ekonomisinin hâkimiyetine sokmuştur. Özelleştirme politikalarıyla devletin sosyal yönü budanmakta, sosyal güvenlik sistemi zayıflatılmaktadır. Bu süreç ise kronik işsizlik, eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmaktadır.

Sokakta bulunan çocuklar sorunu, her ne kadar gelişmiş ülkelerde yaşanmasına rağmen, dünya ölçeğinde uygulamakta olan küreselleşme sürecinin olumsuz sonuçlarından derinden etkilenen az gelişmiş ülkelerin sorunudur. “Dünya Kalkınma Raporu’na göre, Güney Asya’nın en yoksul ülkesi olan Nepal’da nüfusun % 70’i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır, gelir ortalaması 180 dolar olan bu ülkede ekonomik baskı çocuk çalışmasının temel nedeni olmuştur. Bangladeş’te 1990 verilerine göre, yaşları 5-15 arasında değişen 1.8 milyon çocuk sokaklarda çalışmakta olup bu rakam 2000 yılında 3 milyon civarına ulaşmıştır... Brezilyalı sokak çocuklarının % 82’si ekonomik sebeplerden dolayı evlerinden ayrılmışlardır” (Altıntaş, 2003: 30). Çocukların küresel bazda yaşanan yoksulluktan daha çok etkilendiklerini gösteren başka araştırmalar da mevcuttur.

Günümüzde ILO (Uluslar arası Çalışma Örgütü), AB (Avrupa Birliği), UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) gibi uluslar arası kuruluşların yanısıra Dünya Bankası ve IMF gibi sermaye odaklı kuruluşlar da küresel ölçekte giderek derinleşen yoksulluğa dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu sermaye kuruluşlarının bu tarz girişimleri kimi çevrelerce kuşkuyla karşılanırsa da özellikle Dünya Bankası’nın yeniden yapılanma çerçevesinde giriştiği eylemler önemli sinyaller vermektedir. Örneğin 1996 yılında Banka bünyesinde kurulan ‘İnsani Gelişme Ağı’ (Human Development Network), i) sağlık, beslenme ve nüfus; ii) eğitim ve iii) sosyal koruma alt birimleriyle sektör stratejileri tasarlamak, belli projelerde ülke operasyonu birimlerini desteklemek amacını gütmektedir (Buğra & Keyder, 2006) Bu alt birimler yoluyla banka çeşitli strateji raporları üretmektedir. Bu raporlar birtakım belirsizlikler içermesine rağmen piyasa ekonomisinin işleyişinden kaynaklanan bazı aksaklıklara işaret etmekte, bu nedenle kamu sektörünün kimi noktalarda (eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlere erişim

vb.) işe dahil olması gerektiğini savunmaktadır. “Banka’nın İnsani Gelişme Ağı’nın (Human Development Network) Sosyal Koruma Bölümü, gelir grupları arasında, nesiller arasında, uluslar ve bölgeler arasında gelirin yeniden dağıtımını için bir çabanın gerekliliğini kabul eden bir rapor hazırlaması” mevcut paradigmada bir dönüşüm olarak yorumlanabilir (Buğra ve Keyder, 2006). Öte yandan bu dönüşüm salt zorunlu temel hizmetlere erişimde görece etkili olsa da diğer sosyal hizmet alanlarının özelleştirilmesi noktasında önemli boşluklar bırakmaktadır.

4) Göç, Gecekondulaşma ve Kent İşsizliği

Sokak çocukları sorunu, özünde kentsel dünyaya özgü bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kentleşme olgusu, günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde henüz tamamlanamayan bir süreçtir. Bu durum, kısmen, bu ülkelerin sanayileşme sürecini tamamlayamamaları ile de yakından bağlantılıdır. Türkiye gelişmekte olan ülkeler grubundadır. Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi, hâlâ çözüm bekleyen önemli sorunları bulunmaktadır. Sanayileşme ve kentleşme sürecini tamamlayamamış olmasının bir göstergesi, ‘kır’ ve ‘gecekondu’ nüfusunun hâlâ ağırlıklı bir dilim oluşturmasıdır.

Türkiye’de, 1950’lerden itibaren bölgeler arası ve kırdan kente yönelik göçler kent nüfuslarının nüfus yapısını derinden etkilemiştir. Özellikle istihdam yaratan endüstri ve hizmetler sektörünün geliştiği İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerin yanı sıra, son 15 yıl zarfında Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Antalya gibi orta ölçekli kentlerin nüfuslarının dikkate değer ölçüde arttığı görülmektedir.

Tablo 1. Orta ölçekli kentlerde nüfus artışı

Kent	1985	1990	2000
Gaziantep	966.490	1.140.594	1.285.249
Diyarbakır	934.505	1.094.996	1.362.708
Şanlıurfa	795.034	1.001.455	1.443.422
Antalya	891.149	1.132.211	1.719.751

Kaynak: DIE İl Göstergeleri, 1980-2003

Tablo.1’de görüleceği üzere orta ölçekli Anadolu kentlerinin 15 yıllık zaman zarfında nüfusları neredeyse ikiye katlanmıştır. Kontrolsüz bir biçimde yaşanan bu nüfus hareketliliği kentsel sorunların artmasında önemli rol oynamaktadır. Kentsel işsizlik bu sorunların başında gelmektedir. Endüstri ve hizmetler sektörünün ön gördüğü niteliğe sahip olmayan gecekondu nüfus kentsel işsizlik oranlarının artmasına neden olmaktadır. Yoğun göç alan söz konusu kentlerde ‘kronik işsizlik’ sorununun ön plana çıktığı görülmektedir. Kronik işsizlik tehdidi altında olan bu kentler, makro düzeyde ekonomik kayıplara neden olurken, derin bir yoksullaşma sürecini de beraberinde getirmektedir.

Tablo 2’deki oranlar incelendiğinde, işsizlik, orta ölçekli kentlerde oldukça yüksek görünmektedir. Bu sorun artmaya devam etmektedir. Özellikle kadın ve genç kategorisinde bu oranlar daha da yükselmektedir. Rakamlar genç işsizlik oranlarının toplam işsizlik oranının iki katı olduğunu göstermektedir (Gürsel ve Ulusoy, 1997). Kentsel işsizlik olgusu salt yerel yönetimlerin değil hükümetlerin de uğraşmak zorunda olduğu bir toplumsal sorun halini almaktadır. İşsizlik, bir anlamda sosyal güvenlik ağlarından muaf olmaya karşılık gelmektedir. İşsizlik sigortası bu ağların başında gelmektedir. Türkiye 24 OECD ülkesi arasında işsizlik sigortası sistemine geçememiş tek ülkedir. Bu noktada, işsizlik sigortasının devreye sokulması, salt sosyal sınıflar arası barış ve adaleti teminat altına almamakta, fakat aynı zamanda

çocukların sokakta çalışması veya yaşaması gibi sorunların giderilmesinde de son derece etkili olmaktadır.

Tablo 2. Orta ölçekli kentlerde işsizlik oranı

Kent	1985	1990	2000
Gaziantep	6.8	7.7	8.4
Diyarbakır	6.7	11.5	14.2
Şanlıurfa	5.9	7.7	14.5
Antalya	3.2	3.9	7.9

Kaynak: DIE İl Göstergeleri, 1980-2003

Türkiye’de nüfusun yüksek doğurganlık hızı, işgücü talebini karşılayamayan geleneksel üretim ilişkileri, hem bölgede hem de göç nedeniyle büyük kentlerin gecekondulu alanlarında işsizlik oranlarını arttırmaktadır. Doğurganlık oranları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde hâlâ çok yüksektir. Yukarıda bahsi geçen kentlerde doğurganlık hızı sırasıyla Gaziantep’te 3,8, Diyarbakır’da 4,5, Şanlıurfa’da 4,8’dir. Ortalama hane büyüklüğüne bakıldığında ise Gaziantep’te 5,2, Diyarbakır’da 6,8, Şanlıurfa’da 6,9’dur (DEİ, 2004). Bu oranlar bölgenin kırsal alanlarına gidildiğinde daha yükselmektedir. Doğurganlıkta Türkiye kent ortalaması ise 4,5’dir. Yüksek doğurganlık oranları GAP bölgesi illerinin önemli bir sorunudur. Çok çocuk sahibi olmak bölgenin geleneksel temel değerlerinden biridir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olarak absorbe edilen çocuklar kentsel alanlarda aile bütçesine katkı sağlamak için çalışmaktadır. Zeytinoğlu’na (2001:85) göre “çok çocuk sahibi olmak, bir kısır döngü içinde, yoksulluğu yeniden üretmektedir. Kendilerine yatırım yapılmadığı için geleceğe donanımlı bir biçimde hazırlanamayan, küçük yaşta istismar ve ihmal içeren koşullarda çalıştırıldıkları için sağlık ve gelişimleri hasar görebilen bu çocukların yetişkin olduklarında hayatlarını kazanabilmeleri ve kendi anababalarına bakabilmeleri, ancak, kendilerinin de çocuklarını çalıştırmalarıyla mümkün olabilmektedir”.

5) Çocuğun Çalışması ‘Sorun’ mu, ‘Çözüm’ Stratejisi mi?

Çalışan çocuk kavramı sokakta çalışan çocukları içerdiği gibi tarım, hizmetler ve sanayi sektöründe çalışan çocukları da kapsamaktadır. Kırsalda tarım işlerinde çalışan bu çocuklar kentlerde, sokakta, küçük atölyelerde ve eve alınan işlerde çalışmaktadır. Kentin gecekondulu alanlarında yaşayan hanelerin, çocuklarıyla mevsimlik tarım işlerine gittikleri de görülmektedir. Üretim ilişkileri, kırsal-tarımsal üretim yapısının doğası çocuk emeği kullanımında etkili olmaktadır. Kente gelen ancak kapital, bilgi ve teknoloji yoğunluklu formal sektörde istihdam edilemeyen yetişkinler kendilerine ve çocuklarına enformal sektörde iş imkânı yaratmaktadır. Bu imkânı yaratamayan yetişkinler çocuklarının kazandığı paraya gereksinim duymaktadır.

Türkiye’de çalışan çocuk sorunsalını ortaya çıkaran sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikler farklı illerde yapılagelen çeşitli araştırmalarla saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu araştırmalarda, çocuk işçiliğinin boyutu, sektörler arasındaki dağılımı, aile özellikleri, çocukların çalışma nedenleri, sokakta ve/veya işyerlerinde yaptıkları işler, çalıştıkları mekânlar ve zaman dilimi, okullaşma düzeyleri ve maruz kaldıkları istismar türleri incelenmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) IPEC programı kapsamında, İzmir’de, tekstil, konfeksiyon ve oto tamir iş kollarında çalışan çocuklar araştırması (Tatlıdil, Hotar, Yıldız vd, 2001), Samsun, Sinop, Çorum ve Van’da kırsal çocuk emeğinin kullanım biçimlerinin saptanması araştırması (Ertürk, 1994) ve İstanbul (Karatay, 1999), Gaziantep (Adaş ve Yıldız, 2007), İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Diyarbakır, Adana ve Mersin (Vatandaş, 2007), Bursa, (Feymi, 2007) ve İstanbul, Diyarbakır, Adana’da (Akşit, Kazancı, Gündüz-Hoşgör, 2001) sokak çocukları üzerinde yapılan araştırmalar, Türkiye’de çalışan çocukların genel görünümüne ışık tutmaktadırlar.

Bu araştırmalar, çocukların, çok çeşitli nedenlerle küçük yaşlarda çalışma yaşına girdiklerini göstermektedir. Kırdan kente yönelik göç, çocukların çalışmasında önemli rol oynamaktadır. Göç ve kentleşme yazınında, kırsal iticiliği ve kentin çekiciliğinden söz edilmektedir (Keleş, 1993; Tatlıdil, 1989). Tarımsal yapının yetersizliği, topraksızlık ve son yıllarda Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan güvenlik sorunu, Türkiye'de kırsal itici nedenleri olarak kabul görürken; istihdam, sağlık, eğitim alt yapı gibi olanaklar kentlerin çekici yönünü oluşturmaktadır. Büyük kentlere akın eden insanların kentsel sektörde önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlara yol açmaktadır. İstihdam, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve alt yapı gibi temel hizmetlerin temininde, hükümetler ve yerel yönetimler ciddi güçlüklerle karşılaşmaktadır. Göçü durdurma ya da tersine çevirme yönünde özellikle büyük metropol kent yöneticilerinin çeşitli stratejileri gündeme getirmeleri dikkat çekmektedir.

Araştırmalar, çalışan çocukların büyük bir oranının son 10-15 yıl zarfında Doğu ve Güneydoğu'dan göç etmiş ailelerin çocukları olduğunu ortaya koymaktadır. Karatay'ın (1999) araştırmasında, İstanbul sokaklarında çalışan çocuk ailelerinin, son 5 yıl içinde kente göç ettiği saptanmıştır. Çocukların geldikleri iller sıralamasında, Ağrı, Mardin, Siirt en büyük oranı oluşturmaktadır. Gaziantep sokaklarında çalışan çocuk ailelerinin % 95'i ise 1980 sonrası başta Şanlıurfa olmak üzere Kahramanmaraş, Adıyaman gibi civar illerden gelmişlerdir (Adaş ve Yıldız, 2007).

Çocukların çalışmasında, babanın işsiz ya da marjinal sektörde yer alıyor olması etkili bir faktördür. İzmir araştırmasında, görüşülen çocukların babalarının, % 20'si işsiz, % 10'u işçi, % 12'si seyyar satıcı, % 13'ü ise inşaat sektöründe çalışmaktadır. Vatandaş'ın (2007) İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Diyarbakır, Adana ve Mersin'de toplam 396 çocuk üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada babanın yaptığı iş sırasıyla, % 53.3 emelelik/hamallık, işportacılık, % 33.5, fabrika işçiliği % 3.3'dür. Atauz'un (1997) Diyarbakır araştırmasında, babaların %57,5'i çalışmamakta, % 28'i ise geçici işlerde çalışmaktadır. Karataş, Ulutaş ve diğerlerinin (1994) Antalya'da, sokakta çalışan çocuklar üzerine yaptığı araştırmada çocukların babalarının % 24'ü çalışmamakta, % 67'sinin ise inşaat işçisi olarak çalıştıkları görülmektedir (Polat, 1999). Gaziantep araştırmasında, (Adaş ve Yıldız, 2007) sokakta çalışan çocukların babalarının % 35,3 gündelik işçi, % 25.5'i inşaat işçisi ve % 23.5'i de işsizdir.

Açık ki çalışan çocukların babası, örgütlü, düzenli gelir getiren ve sosyal güvence kapsamı içinde yer alan işlerde çalışmamaktadır. Annelerin ise çok büyük bir kısmının çalışmadığı ve aileye maddi anlamda katkı sağlayacak bir mesleğe sahip olmadığı görülmektedir (Yıldızbaşı ve Parlakyıldız, 2007). Babanın tuttuğu iş, klasik tanımlama içinde yer alan bir meslek kategorisine girmemektedir. Bu durum ailenin çok çocuklu olmasıyla birleşince çocuğun çalışması kaçınılmaz olmaktadır. Bahsi geçen araştırmalarda, hanelerin çocuk sayısının yüksek oluşu dikkat çekmektedir. Araştırma verileri incelendiğinde, 4 ve yukarı çocuğa sahip ailelerin oranında yığılma görülmektedir. Gaziantep araştırmamızda, 4-7 çocuğa sahip ailelerin oranı % 72,5 iken, Vatandaş'ın araştırmasında 4-5 çocuğa sahip ailelerin oranı % 52'dir. Çocuk sayısının fazla olması, ailenin geçim güvencesi üzerinde baskı yaratmakta ve çocukların çalışmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Çocukların kazancı bu hanelerin kente tutunmalarında yaşamsal bir rol oynamaktadır. Kazancın getirisi düşük olsa dahi "çocuğun çalışması aile için eksik bir boğaz anlamına geleceği için tercih edilmektedir" (Ertürk, 1994: xix). Kuşkusuz kentlerde çocukların çalışmasını kırsal geleneksel değerler de meşrulaştırmaktadır. Özetle, çocukların çalışması, her ne kadar çok çeşitli açılardan çocuklar riskler taşısa da, yoksul hanelerin kentte yaşamalarını sürdürmede stratejik fayda sağlamaktadır.

Çalışan çocuk ailelerinin eğitim düzeyleri, Türkiye ortalamasının altındadır. Feymi'nin Bursa'da, 451 çocukla yaptığı araştırma, (2007) bilhassa çalışan çocuk annelerinin eğitim seviyesinin düşüklüğünün alarm verici boyutta olduğunu göstermektedir. Söz konusu araştırmada çocukların annelerinin % 59.8'inin okur-yazar olmadığı saptanmıştır. Gaziantep araştırmasında (Adaş ve Yıldız, 2007), okur-yazar olmayan annelerin oranı % 64,7; Vatandaş'ın

araştırmasında ise söz konusu oran % 69.9'dur. Babanın eğitim düzeyi anneye oranla düşük olmakla birlikte, oranların pek iç açıcı olmadığı söylenebilir. Örneğin Feymi'nin Bursa araştırmasında, örneklem içinde yer alan çocuklarda, babanın % 52.8'i ilkokul mezunu, bunu, okur-yazar olmayanlar takip etmektedir. Kuşkusuz, anne babanın eğitim düzeyinin düşük olması, çocukların eğitimini de olumsuz etkilemektedir. Çocuklar, okul yerine çalışmaya teşvik edilmektedir. Ekonomik güçlükler, okul masraflarının yüksek oluşu, aile bütçesine destek çocuğun okuldan kopmasına neden olan belli başlı faktörlerdir. Karataş, Ulutaş ve diğerlerin (1994) Antalya sokaklarında çalışan çocuklar üzerinde yaptığı araştırmada çocukların ilkokula devam edenlerin oranı % 42.2, ilkokulu mezunlarının oranı % 25, ilkokulu terk edenlerin oranı % 14.1, hiç okula gitmeyenlerin oranı % 6.2 olarak saptanmıştır. İzmir araştırmasında (2001) ise oranlar daha yüksektir. İzmir'de çalışan çocukların % 40.7'si ilkokula ya hiç gitmemiş ya da ilkokulu terk etmiştir. Okur-yazar olmayan çocukların toplam çocuklar içindeki oranı % 10.7'dir. Çocuklar için okul uzun erimli bir amaç olmaktan çıkmaktadır.

Çocuklar, çalışma esnasında kuşkusuz çeşitli ihmal ve istismarlara maruz kalmaktadır. Ancak bu, sanıldığı kadar yüksek değildir. Sokak çocukları konusunda medyada ya da kimi araştırmalarda, çocuğun sokakta çalışmasının bir süre sonra sokakta yaşamasına yol açacağı ya da ayakkabı sektöründe çalışan çocuğun otomatikman ucuucu madde bağımlısı olacağı yönünde bir ilişki kurulmaktadır. Böyle bir ilişki subjektif ve de yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin Gaziantep araştırmasında, sokakta çalışan çocukların büyük bir oranının madde kullanmadıkları dikkat çekmektedir. İstanbul, İzmir ve Ankara'da sokakta çalışan çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar görülmüştür (İlik ve Türkmen, 1994; Konanç, 1992; Bal, 2004). Zeytinoğlu'nun İzmir (1989) araştırmasında sokakta çalışan çocukların madde (esrar/hap) kullanma oranı sadece % 1'dir. Bir çocuk da tutkal koklarken görülmüştür.

Çalışan çocuk gruplarının bilimsel araştırmalar ışığında gerçek özellikleriyle tanınmaması neticesinde bazı olumsuz önyargılara hedef oldukları görülmektedir. Apteke Kolombiya'da sokak çocukları üzerinde yaptığı araştırmada, sokak çocukları konusuyla ilgilenen çalışmalarda araştırmacıların iki zıt kutuptan birine yönelmeleri ve subjektif (öznel) tutum geliştirmeleri tehlikesi üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri, çocukların hemen hemen bütünüyle patolojik yönlerini öne çıkaran, olumlu yanlarını büyük ölçüde gözardı eden, araştırmacıların da tehlikeli bir grupla çalıştıkları için kendilerini kahramanlaştırdıkları yaklaşımdır... Diğer tür yanlılık ise bunun tam tersine, yoksulluğu, suçluluğu ve psikopatolojiyi görmezden gelen, çocukları bütünüyle 'küçük' ya da 'basit' problemler yaşayan hatta 'başarılı' maceracılar olarak sunarak kahramanlaştıran yaklaşımdır. Her iki yaklaşımdan da kaçınmak gerektiğini savunan Apteke, hizmet programlarını hedef kitlenin gerçek özelliklerine ve farklılıklarına paralel olarak çeşitlendirmek gerektiğini söylemektedir (Akt. Altıntaş, 2003: 231). Bu durum salt sokakta bulunan çocuk grupları için değil, işçi çocuklar dahil tüm çocuk grupları için geçerlidir. Kuşkusuz işçi çocuklar da kendi içinde çeşitli kategorilere ayrılacağı için her bir gruba götürülecek hizmet programının bilimsel yönden sınanması ve lokal özellikler dikkate alınarak uygulanması elzem görünmektedir.

SONUÇ

Günümüzde çalışan çocuklar sorunu, tüm dünya uluslarının, özeldede gelişmekte geri kalmış ülkelerin gündeminde öncelikli yer alan toplumsal bir sorundur. Yapılagelen çalışmalarda bir yandan çalışan çocuk probleminin temel karakteristikleri bir bütünlük içinde irdelenirken öte yandan, her ülkenin tarihsel-toplumsal yaşam deneyiminden kaynaklanan farklılıklarına da yer verilmektedir.

Çocukların çalışması sorununun arkasında tek bir neden olmadığı gibi çözümüne yönelik çalışmalar da tek boyutlu değildir. Yapılan çalışmalardan anlaşılacağı üzere, Türkiye’de yoksulluk, göç ve işsizlik çocukların çalışmasında başat faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışan çocuk sorunuyla etkili bir mücadele yoksulluk-göç ve işsizlik sorunlarının çözümüyle olanaklı görünmektedir. Çocukların çok erken yaşlarda çalışma hayatına girmeleri tercihlerinin bir sonucu değil aksine bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Hanelerin karşılaştığı yoksulluk, kontrolsüz göç ve çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı ve ebeveynlerin eğitimsizliği giderilmedikçe çocukların çalışmasının engellenmeyeceği açıktır.

Sorunun çözümünde, en alt düzeyde yer alan yoksul hanelere temel hizmetlerin (istihdam, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut vb.) götürülmesi, gelir ve servet dağılımındaki bireysel ve bölgesel farkların azaltılması, aile planlamasının yapılması, yetişkin eğitimi önündeki engellerin kaldırılması kaçınılmaz görünmektedir. Sorunla etkili mücadelede, çok acil olarak yapılması şart olan, kamunun sosyal devlet sorumluluğuyla hareket etmesi ve önceliklerini buna göre belirlemesidir. Her ne kadar küresel ölçekte uygulanan neo-liberal politikalar, devletin sosyal yönünü zayıflatmakta, eğitim sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel kamu hizmetlerini “sosyal yardım veya hayırseverlik faaliyetleri” adı altında yerel yönetimlere ve üçüncü sektör kuruluşlarına devretmeyi planlamaktaysa da kamunun, sosyal devlet anlayışı içinde sorunun tespit ve çözümünde öncü, planlayıcı ve koordine edici rolünü koruması gerekmektedir.

Kuşkusuz sorunun çözümünde diğer ilgili paydaşların (sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, işçi ve işveren örgütleri, sermaye kuruluşları vb) yaptıkları çalışmalar küçümsenemez. Örneğin çocuk haklarına dair ILO sözleşmeleri küresel toplumun çocuk işçiliğiyle mücadelesinde önemli referans noktasını oluşturmaktadır. Yine ILO öncülüğünde 1992 yılından itibaren uygulamaya konulan IPEC “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması” programıyla küresel ölçekte çalışan çocuk sayısında çarpıcı düşüş yaşanmıştır. Sadece, çalışan çocuk sorunda değil, yoksulluk odaklı ortaya çıkan tüm toplumsal sorunların çözümünde salt uluslar arası sermaye kuruluşları, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimlerin gönüllü kuruluşların yaptığı çalışmalar yetmez. Devletin bu konudaki sosyal sorumluluğu ve toplumsal duyarlılığı göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Adaş, E. ve Yıldız, Ö. (2007). Gaziantep’te Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar. 5. *Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu*. Yıldız, Ö. (Edn.), Gaziantep Üniversitesi Matbaası, ss.25-32.
- Agnelli, S. (1986). *Street Children: A Growing Urban Tragedy*, Weidenfeld and Nicolson, s. 34.
- Akşit, B. and Karancı, N. and Gündüz-Hoşgör, A. (2001). *Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*, International Labour Organization, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), No. 7, Geneva.
- Altanis, P. and Goddard, J. (2004). Street Children in Contemporary Greece. *Children and Society*, 18:299-311.
- Altıntaş, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aptekar, L. (1988). *Street Children of Cali*. NC: Duke University Press, Durham.
- Atauz, S. (1997). *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*. Uluslararası Lions MD-118 U Yönetim Çevresi, Ankara.
- Atauz, S. (1998). *Ankara ve Şanlıurfa’da Sokak Çocukları*. UNICEF Yayınları, Ankara.
- Bal, H. (2004). *Çocuk Suçluluğu*. Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Barker, G., and Knaul, F. (1991). *Exploited Entrepreneurs: Street and Working Children in Developing Countries*, Working Paper no.1 New York: Childhope USA.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006). *Sosyal Politika Yazıları*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- DİE. İl Göstergeleri 1980-2003. (2004). TC. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Ertürk, Y. (1997). Türkiye'de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri. B. Onur (Ed.). *Çocuk Kültürü: 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi* (kitabında). A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma Uygulama Merkezi Yayını, ss.329-353, Ankara.
- Ertürk, Y. (1994). *Patterns of Child Labour in Rural Turkey*. International Labour Organization, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). No. 75, Ankara, Turkey.
- Feymi, P. (2007). Sokakta Çalıştırılan Çocukların Genel Profili ve Bu Çocuklara Yönelik Hizmet Önerileri (Bursa Örneği), (Ed. Yrd. Doç. Dr. Özkan Yıldız), Gaziantep Üniversitesi Matbaası, ss.113-123
- Fusell, E. and Gauthier, A. (2003). Introduction: Dimensions of Children's Inequality. *Journal of Comparative Family Studies*, 34(3):311-320.
- Gürsel, S. ve Ulusoy, V. (1999). *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*. YKY Yayınları, İstanbul.
- ILO, (2006). *Çocuk İşçiliğinde Sona Doğru: Ulaşılabilir Bir Hedef*. Uluslararası Çalışma Konferansı, 95'inci Oturum, Ankara.
- İlik, B. ve Türkmen, Z. (1994). *İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar Araştırma Projesi Dökümanı*. ILO/IPEC, Ankara.
- Karataş, A., Ulutaş, Y., Erdemir, A. ve Küçüksümbül, N. (1994). *Antalya Sokaklarında Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma*. IV. Ulusal Sosyal Hizmet Konferansı, Bildiriler 3. Ankara.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Konaç, E. (1992). *Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları*. Fredirich Ebert Vakfı, İstanbul.
- Küntay, E. (1999). İstanbul'da Sokak Çocukları: Genel Değerlendirme. *21. Yüzyıl Karşısında Çocuk Ve Genç- Bildiriler*. (Ed.), Küntay, E., ve Erginsoy, E., İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Lusk, M. (1992). Street Children of Rio de Janerio. *International Social Work*, , Street Life, Nairobi, Heinemann.
- Palanla, B. and Simab, H. (1994). Street Children in Afghanistan, (Ed) Rane, A.J. *Street Children A Challenge to the Social Work Profession*. Tata Institute of Social Science, Bombay.
- Phillips, W.S.K. (1994). *Street Children In India*. Rawat Publication. Jaipur and New Delhi.
- Polat, O. (1999). Türkiye'de Sokak Çocukları. *Çocuk Forumu Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 3, İstanbul, s.1
- Shroof, N. (1987). They are Our Children Too. *Perspective in Social Work*, College of Social Work, Bombay.
- Swaminathan, M. (1988). Economic Growth and Persistence of Child Labor: Evidence From Indian City. *World Development*, Vol. 26, No. 8, Elsevier Science Ltd.
- Swart, J. (1988). Community Perception of Street Children in Hillbrow. *The Child Care Worker*, 6:11-13.
- Tatlıdil E., Hotar Başargan N., Yıldız Ö. ve Kümbül B. (2001). *İzmir'de Çalışan Çocuk ve Çalışan Çocuk Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri*, ILO-IPEC Projesi İzmir.
- Tatlıdil, E. (2002). Çocuk İşgücünün Sosyal ve Ekonomik Özellikleri ve Değişimi; İzmir Örneği, *Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri* 29-31 Mayıs 2001, ILO ve DİE, DİE Matbaası, ss.120-135.
- Tatlıdil, E., (1989). *Kentleşme ve Gecekondu*. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları
- TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Teftiş Kurulu Başkanlığı (2000). *Çalışan Çocuklar Projesi Raporu*. Ankara.
- TÜİK (2005). *Türkiye İstatistik Yıllığı 2005*. TC. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No. 3009, Ankara.

- Williams, C. (1993). Who Are 'Street Children?', A Hierarchy of Street Use and Appropriate Responses, *Child Abuse And Neglect*, Cilt.17, New Haven, pp.831-841.
- Vatandaş, C. (2007). Sokakta Çalışan Çocukların Aileleri ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri. 5. *Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu*, (Ed. Yrd. Doç. Dr. Özkan Yıldız), Gaziantep Üniversitesi Matbaası, ss.67-90.
- Yıldızbaş, F. ve Parlakyıldız, B. (2007). Erken Çocukluk Döneminde Çalışan Çocukların Çalışma Nedenlerinin İncelenmesi (Bolu İli Örneği), 5. *Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu*, (Ed. Yrd. Doç. Dr. Özkan Yıldız), Gaziantep Üniversitesi Matbaası, ss.3-18.
- Zeytinoğlu, S. (1989). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları. *Çocuk İstismarı ve İhmali, Çocukların Kötü Muameleden Korunması Ulusal Kongresi* (12-14 Haziran) ss.105-111, Ankara.
- Zeytinoğlu, S. (2001). *Çalışan Çocukların İhmali ve İstismarı*. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, s.152.